

Нажимидинова А.

**МАКАЛ-ЛАКАПТАР АРКЫЛУУ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН
АДАМГЕРЧИЛИКТҮҮ ЖАКШЫ САПАТТАРГА ТАРБИЯЛООНУН
ЫКМАЛАРЫ**

Нажимидинова А.

**МЕТОДЫ ВОСПИТАНИЯ К ХОРОШИМ КАЧЕСТВАМ И ЧЕЛОВЕЧНОСТИ
ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК**

A. Nazhimidinova

**METHODS OF EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN THROUGH PROVERB AND
SAYINGS TO HUMANITY AND I GOOD QUALITY**

УДК:370/65

Кыргыз фольклору элибиздин байыркы замандардан бери эле коомдук ан-сезиминин, философиялык көз караштарынын бир формасы жана да эстетикалык табитин чагылдыруунун негизги каражаты катары жашап келген. Ошону менен бирге, жаш муундарды элдик мыкты үлгү сапаттарга калыптандыруунун да сыналган үлгүсү катары кызмат кылган. Буга макал-лакаптардын жалпы мазмунун, бай тематикасын, анын ар тараптуулугун талдап көргөн соң да ынандык. Анткени анда жаш муундарга турмушту ар тараптуу таанытуунун жолдору жатат, аларда элдин турмуш тажрыйбасынан улам топтолгон мыкты адамгечиликтүү сапаттардын үлгүлөрү түзүлгөн. Макал-лакаптардын мазмуну ошол таалим-тарбиянын бирдиктүү модели да сыяктанып турганы бизди ынандырбай койбойт.

Албетте, мындай пикирин бизге чейин эле элдик макал-ылакаптарды жыйноо жана изилдөө иштерине салым кошушкан окумуштуулар Б.Керимжанова, С.Закиров, С.Гапаров, Ш.Усупбеков, Ж.Төлөев, А.Мураталиева, К.Нускаев, Ж.Койчуманов, М.Ибрагимовдор дагы айтышкан. Ошону менен бирге, алар макал-лакаптарды тематикага салып классификациялоо менен бирге, жогоруда айткандай, алардын мазмунунда элдик тарбиянын үлгү-модели да жаткандыгын туюнтушкан. Тактап айтканда, «Макал-лакаптарда элдин жаштарды адеп-ахлакка тарбиялоого, эмгекчилдикке, кайраттуулукка, улууларга урмат менен мамилеге багыттоочу педагогикалык көз караштары топтолгон [1, 61-62] - деп изилдөөчү С.Закировдун жазганы жогорудагы ойло-рубуду дагы бир ирет тастыктап отурат.

Элдик дидактикалык үлгү чыгармалардын ичинен макал-лакаптар да, адегенде, элдик адабий үлгү катары изилдөөгө алынат. Ошентсе да, алардын өзөгүндөгү педагогикалык табияты белгилүү өлчөмдө изилденип келатат. Атап айтканда, бул маселеге соңку жылдарда профессор С.Рысбаев, А.Муратов, А.Алимбековдор бир катар эмгектерин арнашты.

Аларда элдик чыгармалардын ичинен макал-лакаптар педагогикалык идеяларга жык толгондугу белгиленип, жаш муундарды тарбиялоонун урунттуу каражаттарынан болору ар тараптан иликтенген.

Кыргыздарда салттуу элдик педагогикасынын мүнөздүү белгилеринин бири үй-бүлөдө балдарды ар тараптан тарбиялоо жөнүндөгү макалдардын жана ылакаптардын бай болушу менен түшүндүрүлөт. Чындыгында, макал-ылакаптарга таандык болгон бирден-бир өзгөчөлүк - аларда дүйнө, турмуш, адамдык түрдүү сапаттар тууралуу элдик ой жүгүртүүлөр, күндөлүк практикадан улам пайда болгон философиялык ойлор сыйдырылгандыгында.

Чындыгында, ар бир макал-ылакаптын мааниси кайсы бир багыттагы **таалим-тарбиянын** ачыкчы болуп турат. Мисалы:

Элибиз улам кийинки муунду карыларды сыйлоого, аларды урматтап, кадырлап, акылын угуп, тарбия-таалимин алып чоңоюуга үндөп: «Карысы бардын ырысы бар» деп тарбиялашкан.

Эне тилибизди урматтап-сыйлап, аны менен бирге, айтар сөздү да көрүнгөн адамга айта бербей, түшүнгөн адамга айтуу керектигин мындай эскерткен. «Жакшыга бир сөз, жаманга миң сөз» деп, айта турган сөзүн сыйлоону көңүлгө салып турушкан.

Кыз баланы адеп-ахлакка, үй турмушун иреттүү жасай билүүгө, тазалыкты сактап чоңоюуга кичинесинен тарта: «Кыздуу үйдө кыл жатпайт»-деп үйрөтүшкөн.

Иш кыларда же түрдүү турмуштук кырдаал түзүлгөндө куру - бекер алдастай, шашып карбаластай: «Сабырдын түбү сары алтын» деп, чыдамдуу болууга жол көрсөткөн.

Өз элин сыйлап, коргоого жана да намыстуу болууга үндөп, «Душманыңа жаныңды бербей да, сырынды бербей» деп, бекем болууну эскертишкен.

Эл ичи-алтын бешик», ар убак эл менен бирге болууга тарбиялашкан.

«Кеңешип кескен бармак оорубайт»-деп, ар кандай ишти баштоодо кеңешип иштөөгө чакырышкан.

«Киши акысын жер жебейт», «Байлыкты эмгектен изде, теңдикти күрөштөн изде», «Ашың калса калсын, ишиң калбасын» деп, ак эмгекке, адал ишке үндөшкөн.

Ийгиликке жетүүдө ар дайым ишин иреттүү жүргүзүүгө багыттап, «Иретсиз иште ийгилик жок» деп эскертишкен.

«Кыздын кырк чачы улуу» деп, керектүү кырдаалда кыз балага жол бошотуп, мырза болууга кеңеш айтышкан.

Ар убакта туура сөзгө маани берүүгө үндөп, «Туура сөз темирди тешет» – деп үйрөтүшкөн.

Мындай багытта мүнөздөй берсек, албетте, алдарда не деген акылман сөздөр камтылгандыгына күбө болубуз, алардын тарбиялык багыттары, тематикалары абдан бай экенине, өсүп келаткан жаңы муунду улуулардын салтына калыптандыруу, аларды адеп-ахлакка, элдик этикалык нормаларга үйрөтүү идеялары макал-ылакаптарда таасын чагылдырылганын ынанабыз. Мындай элдик тажрыйбалардан улам келип чыккан ой-туюмдарды, наркнасилдерди камтыган макал-ылакаптар, профессор С.Рысбаевдин сөзү менен айтсак, элдик тарбиянын бүтүндөй бир антологиясын түзүп турат. Андай адеп-ыйман нормалары кайсы бир абройлуу адам айтканынан улам же жазып калтырганынан улам эмес, жалпы элдик көп кылымдык акылман-тажрыйбадан улам келип чыгып, элдин сезим-туюмуна бекем орун таап калганынан улам, ал ойлордун аныктыгынан, тактыгынан, күмөн санап, жалган деп эч ким айта албаганынан улам, кынтыксыз турмуштук корутундулар экендигинен улам ошончолук ыйык. Алар бүтүндөй элдин улуттук моралдык кодексин, же элдик педагогикасынын негиздери, тарбиялоонун философиясы болуп саналат»[3, 58].

Демек макал-ылакаптарды окутууда жана алар аркылуу окуучуларга таалим-тарбия иштерин жүргүзүүдө мугалим бир канча ыкмаларды колдонсо болот жана бул ыкмалар окуучулардын макал-ылакаптар жөнүндө түшүнүгүн калыптандыруу менен, алардын сөз байлыгын кеңейтип, тарбиялык таасир берет. Турмушта ар түрдүү кырдаалдарга жараша кебинде колдоно билүү компетенттүүлүктөрүнө да машыктырат.

Мугалим макал-лакаптарды кандай учурда, кандай шартта, кандай ыкмада пайдалануу керектигин билүүсү зарыл жана ар түрдүү ыкмаларды колдонуу сабактын жандуулугун арттырып, теманы терең түшүнүүгө көмөк берери шексиз. Мындай максатта иш жүргүзүү үчүн төмөндөгүдөй багыттардагы иш-аракеттердин топтомун эске салып көрөлү:

- макал-ылакаптарды айттыруу, алардын маанисин чечмелөө;

- окуучуларды эки топко бөлүп сабак-таймаш формасында макал-ылакап айтыруу конкурсу;

- макалдардын маанисин чечмелөөнүн негизинде талкуу уюштуруу;

- макалдарды пайдалануу менен эссе дилбаяндарды жаздыруу;

- макал-лакаптарды мазмунуна жараша акыйнектүрүндө көркөм айтыруу;

- макалдардын мазмунунун негизинде сабаксахна формасында инценировка түзүү;

- көркөм чыгармалардан макал-лакаптарды таптырып, мазмунун алардын сюжетине жараша талдоо ж.б.

Азыркы кезде окуучуларга билим берүү талабы таалим-тарбияны жана таанытууну бирдикте жүргүзүүнү ар бир педагогдун алдына милдет кылып койдуду. Коомдогу ар кандай өзгөрүүлөр мектеп системасын түп тамырынан жаңыланууга жол ачты. Ошого ылайык дидактикалык чыгармаларды окутууда сабактын интерактивдүү ыкмаларын пайдалануу мугалим менен окуучунун ортосундагы биримдикти чыңдоо менен катар, сабактын эффективдүүлүгүн жогорулатына баарыбыз күбө болуудабыз.

Ар бир сабак мугалимдин жеке чыгармачылыгына көз каранды. Макал-лакаптарды интерактивдүү ыкмалар менен окутууда окуучулар менен чыгармачыл тапшырмаларды берүү гана чыгармачыл түрдө ой жүгүртүүгө түртөт жана ошол проблеманы чечүүгө багыттайт.

Мисал иретинде төмөндөгү макалдын негизинде өтүлгөн тарбиялык сабактын иштелмесин сунуш кыялы.

Сабактын темасы: “Бейиш – эненин таман астында”

1. Сабактын максаты:

а) окуучуларга эненин кадыр-баркы, анын бала үчүн жасаган камкордугу, баа жеткис эмгеги, боорукерлиги, айкөлдүгү жөнүндө түшүнүк берүү;

б) окуучулардын сөз байлыгын, сүйлөө жана жазуу кебин өстүрүү, алардын энеге болгон сүйүүсүн бекемдөө;

в) окуучуларды энеге аяр мамиле жасоого, аны урматтоого, дүйнөдө теңдешсиз асыл зат экендигин билүүгө тарбиялоо.

2. Сабактын тиби: жаңы билим берүү.

3. Сабактын түрү: өз алдынча жана топтор (группалар) менен иштөө

4. Сабактын жабдылышы: кыргыз элинен чыккан белгилүү аялдардын сүрөттөрү, эне жөнүндө жазылган даанышмандардын накыл сөздөрү, макалдардын жыйнактары, слайд шоу, акын-жазуучулардын эне жөнүндө жазган чыгармалары.

5. Сабактын усулу: интерактивдүү

6. Сабактын жүрүшү:

а) сабакты уюштуруу:

Мугалим окуучулар менен саламдашып, класска жагымдуу жагдай түзүү менен алардын сабакка даярдыгын текшерүү иретинде төмөндөгүдөй суроолорду берип, сабагын баштайт.

Суроо: Балдар эне жөнүндө кандай макалдарды билесинер?

1-окуучу: «Эне сыйлаган элге жагат, Ата сыйлаган абийир табат».

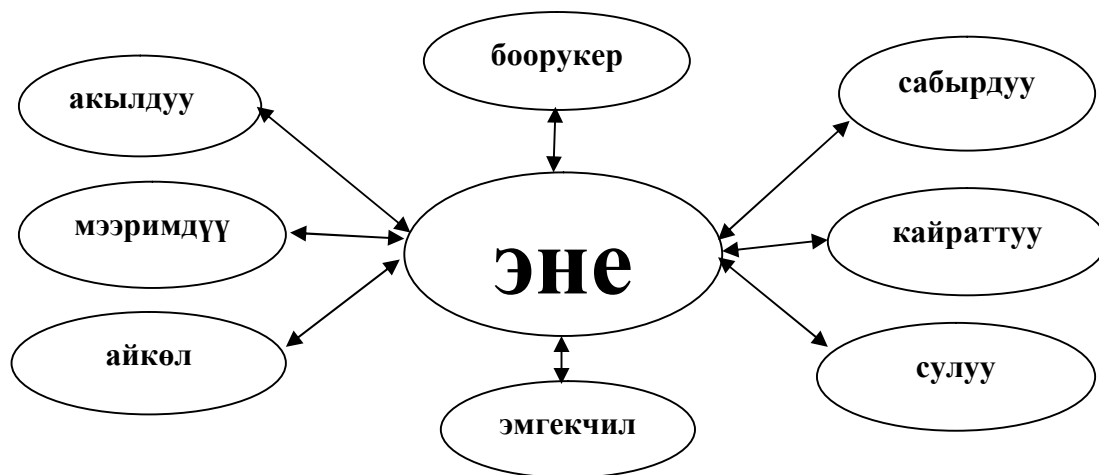
2-окуучу: «Энеден – акыл, Атадан – тарбия».

3-окуучу: «Эне - күйүп турган шам чырак».

4-окуучу: «Энесиз жашоо караңгы түнгө барабар».

Окуучулардын жоопторунан соң, мугалим эненин баа жеткис сапаттарын сыпаттоо менен класстер түзүү тапшырмасын берет.

Окуучулардын түзгөн кластерин сунуш кылабыз:

Класстерди мугалим окуучулар менен талкуулайт, жетишпеген жерлерин биргелешип толукташат.

Мугалим: Окуучулар, биз жогоруда эненин мүнөзүнө тиешелүү сапаттарды класстер аркылуу бердик. Эненин түркүн баалуу эмгегин, сапаттарын ар тарабынан талдап үйрөндүк. Эми биз эки топко бөлүнөлү. Биринчи топ – «Жазуучулар тобу» болсун, экинчи тобу «Сүрөтчүлөр тобу» болсун. Жазуучулар тобу эне тууралуу чакан жана мазмундуу эссе-дилбаян жазышат. Ал эми «Сүрөтчүлөр» тобу болсо, эне тууралуу сүрөттөрдү тартышат. Экөөндө тең эненин эмгеги, мээримүүлүгү жана образы чагылдырылуусу тийиш. Силерге бөлүнгөн убакыт 7-10 мүнөт. Түшүнүктүүбү? Андай болсо, ишке киришели.

Мугалим окуучулардын элестетүүлөрүнө жардам берүү максатында кыргыз ырчыларынын эне тууралуу ырларын акырын уктуруп турат.

Окуучулар берилген убакытта чакан эссе – дилбаянды жазышат. Жазып бүткөн соң, ар бири эсселерин көрктүү окуп беришет жана сүрөттөрүн презентациялашат.

Төмөндө эң мыкты жазылган А.Осмонованын эссесин сунуш кылабыз.

«Энеке, менин алтын энекем! Сиз жөнүндө канча ак баракка толтуруп жазсам да аздык кылат. Сиздин мээриминиздей мээримди мен бул дүйнөдө кездештире албадым. Кыштын күнү тумоолоп ооруп калган учурум эч эстен кетпейт, мени айланчыктап

чарк айланып,уктабай таң атыргансыз. Мектептен бир аз кечигип калсам да, жол боюндагы теректин жанында мени күтүп турар элениз. Балалыктын шоктугун да, тентектигимди да канча көрсөттүм, ошондо да катуу айтып, көнүлүмдү оорутпастан: “Каралдым, эсиңе киргенде баары өз жайына келет, азыр ошондой курактасың да”-деп жылмайып койчу. Азыр ойлосо эмемдин чачтарындагы ар бир ак чачы менин тентектигимдендир деп ойлоп кетем.

Менин боорукерим, жазуучу болсом сиздин мээриминизди, акылмандыгыңызды даңазалаган чыгарма жазмакмын, обончу болсом не бир сонун сөздөрдү кынаптап обон жаратмакмын, а бирок сиз жөнүндө канча эмгек жаратсам да аздык кылат...

Энекебай, аппак аткан таңымсың,
Энекебай, жарык менин шамымсың,
Бир өзүңдү ардактаймын, даңктаймын,
Канткенде мен ак сүтүңдү актаймын.

Мугалим менен окуучулардын дагы башка эссе-дилбаяндарынан үзүндүлөрдү окуп, чогуу талдап, жыйынтыктайт. Андан соң, кийинки топтун тарткан сүрөттөрүн талдашат. Бул топтогу окуучулар өз жөндөмдүүлүктөрүнүн негизинде энелеринин элесин чагылдырып тартышкан сүрөттөрүн презентациялашты. Алардын арасынан Элчиев Амантурдун апасынын жана гүлдөрдүн сүрөтүн чыгармачылык менен көркөм образдуу тартканы мыкты деп табылды. Аны мугалим тактага илип койду.

Жыйынтыктоодо мугалим окуучулардын макал-лакаптар боюнча түшүнүктөрүн, аларды турмушта колдонуу деңгээлдерин, тарткан сүрөттөрүн баалайт. Баалоодо мугалим төмөндөгүдөй критерийлерди тактага илет. Бул баалоонун объективдүү болуусун шарттайт.

Ал критерийлер төмөндөгүчө болуусу мүмкүн.

1. Окуучулардын жазган эссеси жана тарткан сүрөттөрү темага дал келиши;

2. Окуучулар аткарган иштеринде мазмунду ача алышы;

3. Окуучулардын аткарган иштеринин нукура-луулугу;

4. Эссенин жана сүрөттүн көркөмдүүлүгү, образдуулугу;

5. Аткарылган иштердин сабаттуулугу.

Мугалим топ башылар менен бирдикте окуучулардын эсселерин жана тарткан сүрөттөрүн жогорудагы критерийлерге жараша баалайт, тактап айтканда, критерийлердин бешөөнө тең толук жооп берген иш «5» деген баага, ал эми төртөөнө төп келсе «4» ж.б. баалар менен баалап, жалпы жыйынтык чыгарат. Баалоонун жүрүшүндө мугалим окуучулар менен

баалоонун тууралыгы туурасында да ачык маектешип, талкуулап турат.

Үйгө тапшырма берүү: “Энелерди даңктайлы, энелерди барктайлы” – деген темада дил баян жазуу.

Жыйынтыктап айтканда, мындай тарбиялык сааттар, класстык жана класстан тышкаркы түркүн иш-чаралар окуучулардын таанып-билүүчүлүк сапаттарын арттырат. Адептүү, ыймандуу болууга, элдик мурастарды аздектөөгө, Ата-Журтунун татыктуу перзенти кылып тарбиялоого өз салымын кошот, чыгармачыл түрдө ой жүгүртүүсүн активдештирет.

Адабияттар:

1. В.Чынаева. Жаштарды акын – ойчулдардын ою жана макал – ылакаптардын негизинде тарбиялоо. КББАнын кабарлары. №1, – Б., – 2006. – 61–62 б.
2. Закиров С. Кыргыз элинин макал-ылакаптары [Текст] С.Закиров. – Ф.: 1972, 43-44-б.
3. Рысбаев С.К. Кыргыз элдик макал-лакаптарындагы урпакты адеп-ахлакка элдик этикага калыптандыруу идеялары [Текст] / С.К. Рысбаев. Социальные и гуманитарные науки №1-2. – Б.: 2001. - 58 б.
4. Рысбаев С., Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы, жогорку окуу жайларынын окутуучулары, студенттер жана мектеп мугалимдери үчүн, Б., 2010.

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.К.